

DOI: <https://doi.org/10.36719/2706-6185/28/42-46>

Yeganə Məmmədova
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti
pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru
yeganememmedova.doc@gmail.com

MƏŞĞƏLƏLƏRDƏ UŞAQLARIN NİTQİNİN İNKİŞAF ETDİRİLMƏSİNDƏ FƏAL TƏLİM METODLARINDAN İSTİFADƏ

Xülasə

Uşaqların təfəkkür səviyyəsini müəyyənləşdirməkdə və onun inkişaf yolunu təmin etməkdə ana dili tədrisinin ümumi təlim sistemində rolu son dərəcə böyükdür. Ana dili məşğələlərində uşaqlar biliklər əsasında fikir mübadiləsi keçirir, öz fikirlərini düzgün, aydın, səlis ifadə etmək üçün müvafiq sözlər axtarır, tapdıqları sözləri fəal lüğətlərində işlətməyə çalışırlar. Fəal təlim metodları məktəbəqədər yaşlı uşaqların nitqinin inkişaf etdirilməsi üçün ən yaxşı texnologiyadır. Bu o deməkdir ki, uşaqlar təlim prosesində passiv deyil, konkret materiallarla və əhatəsində olan insanlarla fəal, qarşılıqlı ünsiyyətdə olurlar.

Fəal təlim metodları üzərində qurulan məşğələ ənənəvi məşğələlərdən fərqlənir. Bu məşğələlər uşaqların sərbəst şəraitdə fəaliyyət göstərməsinə imkan yaradır və bu zaman onlar özlərinin bütün bilik, bacarıq və istedadlarını nümayiş etdirə bilmək imkanı əldə edirlər. Məşğələlərdə fəal təlimin üstünlüklərinə baxmayaraq, tərbiyəçi ənənəvi metodlardan istifadəsindən tam imtina etməməlidir. Təlimin məqsədindən, məzmunundan, uşaqların hazırlığından asılı olaraq müəllim öz seçimini etməlidir.

Açar sözlər: fəal təlim, məşğələ, interaktiv, ənənəvi, metod

Yegana Mammadova
Azerbaijan State Pedagogical University
PhD in Pedagogy
yeganememmedova.doc@gmail.com

Use of active teaching methods in the development of children's speech in lessons

Abstract

The role of mother tongue teaching in the general education system is extremely important in determining the level of thinking of children and ensuring its development path. In mother tongue classes, children exchange ideas based on their knowledge, look for appropriate words to express their ideas correctly, clearly, and fluently, and try to use the words they find in their active vocabulary. Active learning methods are the best technology for developing the speech of preschool children. This means that children are not passive in the learning process, but actively interact with concrete materials and people around them.

Training based on active learning methods differs from traditional training. These exercises allow children to act freely, and at this time they have the opportunity to demonstrate all their knowledge, skills and talents. Despite the advantages of active learning in classes, the educator should not completely abandon the use of traditional methods. The teacher should make his choice depending on the purpose, content and preparation of the children.

Keywords: active learning, exercise, interactive, traditional, method

Giriş

Məktəbəqədər təhsil vahid təhsil sisteminin ilk pilləsi olmaqla uşaqların intellektual, fiziki və psixoloji inkişafında, onların şəxsiyyətinin formalaşmasında və məktəbə hazırlığında xüsusi əhəmiyyətə malikdir. Gənc nəslin, o cümlədən məktəbəqədər yaşlı uşaqların tərbiyəsinin qarşısında

durmuş başlıca məqsəd hərtərəfli biliyə, mütərəqqi dünyagörüşə, milli və ümumbəşəri əxlaqa, mənəviyyata və mədəni dəyərlərə yiyələnən şəxsiyyət formalaşdırmaq və cəmiyyətimiz üçün layiqli vətəndaşlar yetişdirmək olduğundan hazırda məktəbəqədər müəssisələrdə uşaqların tərbiyəsini müasir tələblər səviyyəsinə qaldırmaq vacibdir. Bağça yaşlı uşaqların tərbiyə işinin təkmilləşdirilməsi, bu gün xüsusi aktualıq kəsb edən vəzifələrdən biridir. Bu mənada məktəbəqədər dövr gələcək şəxsiyyətə bir çox qiymətli keyfiyyətlərin aşılmasından ötrü zəruri və çox mühüm mərhələyə çevrilir. Ona görə də məktəbəqədər müəssisələr ilk növbədə həmin mərhələnin imkanlarından səmərəli istifadə etməklə uşaqların qayğısına qalması, müxtəlif vasitələrlə, rəngarəng və maraqlı tədbirlərin köməyi ilə tərbiyə prosesini həyata keçirməlidirlər. Məktəbəqədər yaş dövrü uşağın fəal sosiallaşması, böyüklər və yaşlıları ilə daha çox ünsiyyət qurması, mədəni vərdişləri mənimsəməsi, mənəvi və estetik hissələrin oyanması dövrüdür. Məhz bu dövrdə uşaqlarda ətraf aləm haqqında ilkin təəvvürlər, təfəkkür elementləri formalaşır, ətraf aləmin hadisələri, sadə qanunlar və qanunauyğunluqları arasında qarşılıqlı əlaqələri müəyyənləşdirmək və əldə edilmiş bilikləri praktik fəaliyyətdə müstəqil tətbiq etmək bacarığı yaranır.

Müasir təhsil modelində məktəbəqədər təhsilə ümumi təhsilin birinci pilləsi kimi, uşaqların məktəb təliminə müvəffəqiyyətlə hazırlığı üçün bərabər imkanların təminatının əsası kimi baxılır. Təhsilin modernləşdirilməsinin məqsədləri təhsil sisteminin davamlı inkişaf mexanizminin yaradılmasından ibarət olduğundan, qarşıya qoyulmuş məqsədlərə nail olmaq üçün bir sıra məsələlərlə bərabər təhsilin yuxarı pillələri kimi məktəbəqədər təhsilin müasir tələblərə cavab verən keyfiyyətlərə çatdırılması vacibdir. Hazırda müasir təhsil prosesinə ümumi yanaşma dəyişib. Müasir təhsilin tələblərinə görə təhsil, şəxsiyyətyönümlü, humanist, inkişafyönümlü olmalıdır. Bu hər şeydən əvvəl müstəqil dərk etməyə hazırlığı inkişaf etdirir. Uşağa düşünməyi və müstəqil bilik əldə etməyi öyrətmək müasir məşğələni pedaqoji məqsədidir. Ana dili tədrisi məktəbəqədər tərbiyə müəssisələrində böyük pedaqoji əhəmiyyəti olan məsələdir. Uşaqların təfəkkür səviyyəsini müəyyənləşdirməkdə və onun inkişaf yolunu təmin etməkdə ana dili tədrisinin ümumi təlim sistemində rolu son dərəcə böyükdür. Ana dili məşğələlərində uşaqlar biliklər əsasında fikir mübadiləsi keçirir, öz fikirlərini düzgün, aydın, səlis ifadə etmək üçün müvafiq sözlər axtarır, tapdıqları sözləri fəal lüğətlərində işlətməyə çalışırlar. Bu məqsədlə tərbiyəçilər səylə çalışmalı, məşğələlərdə nitq inkişafının müxtəlif cəhətlərini – söz yaradıcılığını, nitqin qrammatik cəhətini və rəhbərli nitqinin qarşılıqlı inkişafının əlaqələndirilməsini təmin etməlidirlər.

Uşaq bağçalarında nitq inkişafı üzrə iş iki formada gedir:

1) nitq inkişafı üzrə xüsusi məşğələlərdə;

2) uşaqların öz yoldaşları, bağçanın işçiləri, xüsusilə tərbiyəçi ilə sərbəst ünsiyyətləri prosesində (Kərimov, 2009: 127).

İkinci kiçik qrupdan (3 yaşdan) başlayaraq uşaq bağçalarında nitq inkişafına həsr olunmuş xüsusi məşğələlər təşkil edilir. Belə məşğələlərdə əsas məqsəd uşağın həmin dövrdə ailədə, körpələr evində, uşaq bağçasında öyrəndiklərini sistemə salmaq, onun nitq inkişafı sahəsindəki qabiliyyətini artırmaq və bu prosesi sürətləndirməkdir. Məşğələlər uşağın məsuliyyətini artırır, onu kollektivlə birlikdə dinləməyə, yoldaşlarının nitqinə fikir verməyə, onlarla söhbət etməyə, onların qarşısında şeir oxumağa, nağıl danışmağa alışıdır. “Uşaq bağçalarının təlim- tərbiyə proqramı”nda nitq inkişafı ilə əlaqədar xüsusi məşğələlər “Nitq inkişafı”, “Təbiətlə tanışlıq və nitq inkişafı”, “Bədii ədəbiyyat”, “Ana dili”, “Savad təliminə hazırlıq və nitq inkişafı” başlıqları altında verilir (Məktəbəqədər müəssisələrdə tərbiyə və təlim proqramı, 1998: 210).

Tədqiqatlar göstərir ki, məktəbəqədər yaşlı uşaqların nitqinin inkişafında ən yaxşı və səmərəli yanaşma məşğələlərin inteqrativ qurulmasıdır. Bunun üçün işin müvafiq qaydada planlaşdırılması əhəmiyyətli hesab edilir. Məşğələnin inteqrativ qurulması onun keyfiyyətinə bir neçə cəhətdən təsir göstərir:

❖ Məşğələlərin inteqrasiyası onların saylarının azalması ilə nəticələnir. Məzmunca yaxın məşğələlər sintez edilir.

❖ Məşğələlərin inteqrasiyası həftəlik saatların minimum səviyyəyə endirilməsi imkanını yaradır. Bu isə təlim yükünün-məşğələlərin sayının azalmasına gətirib çıxarır.

❖ Uşaqların həyati əhəmiyyəti olan bilik, bacarıq və vərdislər qazanmalarına, onların şəxsiyyət kimi formalaşması üçün ən zəruri praktik işlərin həyata keçirilməsinə imkan yaranır (Əliyeva, 1988:47).

İntegrativlik təlim sistemində pedaqoji prosesin mərkəzində dayanan tərbiyəçinin vəziyyətini, fəaliyyət istiqamətini dəyişir. Onların fəaliyyəti əvvəlcədən müəyyən olunmuş nəticələrə əsasən qurulur. Bu zaman uşaqlar öz təfəkkürünün düşüncəsi, tərbiyəçilər isə uşağın inkişafı üçün şərait təşkilatçısı olur.

Məşğələlərdə nitq inkişafı üzrə işin qarşısında duran vəzifələri iki istiqamətdə ümumiləşdirmək olar: a) uşaqlara ana dilində düzgün və təmiz danışmağı öyrətmək; b) uşaqların nitqinin inkişaf etdirilməsi üzrə işi ilk növbədə ətraf aləmlə, təbiətlə tanışlıq prosesində təşkil etmək (Rəhimov, 2003: 209).

Hər bir tərbiyəçi bilməlidir ki, uşağın söz ehtiyatı onun təsəvvürlərinə müvafiq olmalıdır. Bəzən uşaqlarda kifayət qədər təsəvvür olur, lakin onları ifadə edən sözlər olmur. Bəzən əksinə, uşaq canlı təsəvvürə əsaslanan çoxlu söz bildikdə onların mənasını dərk etmədən işlədir. Bu halın aradan qaldırmaq üçün tərbiyəçilər məşğələləri planlı aparmalı, əşya, hadisə haqqında uşaqda geniş təsəvvür yarandıqdan sonra, həmin sözləri uşağın fəal nitqinə daxil etməlidirlər. Deməli, biz məşğələ prosesində uşaqların nitqinin inkişafı üçün iki halı öyrətməliyik.

1. Söz və cümlələri başa düşmək qabiliyyəti.

2. Sözüün formasını, söz birləşmələrini və cümlələri nitqdə işlətmək qabiliyyəti (Kərimov, 1997: 167).

Beləliklə, məktəbəqədər təhsil müəssisələrində nitq inkişafı üzrə təşkil edilən məşğələlərin məzmununu üç mərhələyə bölmək olar:

Birinci, uşağın söz ehtiyatının get-gedə zənginləşməsi, yəni sözlər öyrənilib bu sözlərdən istifadə etməsi;

İkinci, nitqin fonetik cəhətdən inkişaf etməsi, yəni uşağın səsləri düzgün tələffüz etmək xüsusiyyətinin inkişafıdır. Bu bir tərəfdən səsləri düzgün eşitmək, digər tərəfdən isə səsləri düzgün tələffüz etməkdə ifadə olunur;

Üçüncü, uşaq nitqinin qrammatik cəhətdən təkmilləşməsi, danışmaq hissəsinin inkişaf etməsidir. Bu prosesin düzgün qurulması, uşaqların yaşına və anlaq səviyyəsinə uyğun təşkili, məktəbəqədər yaş dövrünün sonunda onların aşağıdakı nitq bacarıqlarına yiyələnməsinə imkan verir.

Beləliklə, məktəbəqədər yaşlı uşaqların nitqinin inkişaf etdirilməsi üzrə bütün işlər onların hərtərəfli inkişafına, məktəbdə müvəffəqiyyətlə oxumalarını təmin etmək imkanı verir. Uşaq bağçalarında nitq inkişafı üzrə iş apararkən diqqət hər şeydən əvvəl, uşağın lüğət ehtiyatının zənginləşməsinə, nitqin səs mədəniyyətinin tərbiyə edilməsinə, nitqin qrammatik quruluşunun formalaşdırılmasına yönəldilməlidir.

Müasir məşğələlər birtipli struktura malik deyil. Buna görə də, hər bir tərbiyəçi özü üçün onun konseptual əsasına uyğun daha əlverişli iş və təhlil forması seçir. Həmçinin məşğələyə elə tələblər verilir ki, tərbiyəçilər iş zamanı onları mütləq nəzərə almalıdırlar. Uşaqlarda hər şeyi bilmək həvəsi oyatmaq, ona ətraf aləmin müxtəlif sahələri haqqında biliklər vermək son dərəcə vacibdir. Bunun üçün məşğələlərin məzmunu elə qurulmalıdır ki, uşaqlarda həvəs yaransın, diqqətlik, tərbiyəçini məşğələnin sonunadək dinləmək, öz fikirlərini düzgün və səlis ifadə etmək həvəsi oyansın. Ona görə də məşğələdə fərdiləşdirmə üçün optimal şərait yaradılır və bütün qrup üçün anlaşılıq olan təlim metodikası ilə aparılır (Nəzərov, 2011: 56).

Fəal təlim metodları məktəbəqədər yaşlı uşaqların nitqinin inkişaf etdirilməsi üçün ən yaxşı texnologiyadır. Bu o deməkdir ki, uşaqlar təlim prosesində passiv deyil, konkret materiallarla və əhatəsində olan insanlarla fəal, qarşılıqlı ünsiyyətdə olurlar. Fəal təlim metodları üzərində qurulan məşğələ ənənəvi məşğələlərdən fərqlənir. Bu məşğələlər uşaqların sərbəst şəraitdə fəaliyyət göstərməsinə imkan yaradır və bu zaman onlar özlərinin bütün bilik, bacarıq və istedadlarını nümayiş etdirə bilmək imkanı əldə edirlər.

Məktəbəqədər təhsil müəssisələrində fəal təlim metodları ilə aparılan məşğələlərin aşağıdakı ardıcılıqla həyata keçirilməsi məqsədəuyğun hesab edilir:

1. Motivasiya (problemin qoyulması);
2. Tədqiqat sualı;
3. Tədqiqatın aparılması;
4. Məlumat mübadiləsi;
5. Məlumat müzakirəsi;
6. Nəticə və ümumiləşdirmələr;

Dəyərləndirmə (məşğələ boyu aparılır) (Azərbaycan Respublikasında məktəbəqədər təhsilin proqramı, 2022: 54).

Məktəbəqədər təhsil müəssisələrində fəal təlim metodlarını ilə aparılan məşğələlərin əsasən 3 mərhələli strukturla həyata keçirilməsi məqsədəuyğun hesab edilir:

1. Motivasiya (mövcud biliklərin səsləndirilməsi və marağın yaradılması);
2. Dərketmə (yeni bilik və bacarıqların tədqiq edilərək fəal şəkildə öyrənilməsi);
3. Düşünmə (qazanılmış bilik və bacarıqların yaradıcı tətbiq edilməsi).

Yeni yanaşmanın mahiyyəti ondadır ki, təlim uşaqların yaddaşının təkcə yeni elmi biliklərlə (informasiya ilə) zənginləşdirilməsinə deyil, həm də təfəkkürünün müntəzəm inkişaf etdirilməsi əsasında daha çox biliklərin müstəqil əldə edilməsi və mənimsənilməsi, ən mühüm bacarıq və vərdişlərinin, şəxsi keyfiyyət və qabiliyyətlərin qazanılmasına yönəlib. Bu zaman uşaqlar tərbiyəçinin rəhbərliyi altında, xüsusi seçilmiş, asan başa düşülən və yadda qalan, ən vacib təlim materialının öyrənilməsi prosesində fakt və hadisələrin səbəb-nəticə əlaqələrini, qanunauyğunluqlarını aşkar etməyi, nəticə çıxarmağı, mühüm və dərin ümumiləşdirmələr aparmağı öyrənirlər.

Məşğələlərdə fəal təlimin üstünlüklərinə baxmayaraq, tərbiyəçi ənənəvi (izahedici-illüstrativ və reproduktiv) metodlardan istifadəsindən tam imtina etməməlidir. Təlimin məqsədindən, məzmunundan, uşaqların hazırlığından asılı olaraq müəllim öz seçimini etməlidir (Ağayev, 2006: 94). Əgər məşğələdə bacarıq və vərdişlərin formalaşması məqsədi qoyulursa daha çox reproduktiv (təkrarlama və model üzrə iş) metodu üstün tutula bilər. Məşğələdə təlimin məzmunu çox mürəkkəbdirsə, çoxlu sayda yeni anlayış və məlumatları bilməyi tələb edərsə bu zaman ənənəvi izahedici-illüstrativ metod daha çox səmərə verə bilər. Lakin ənənəvi dərslərin gedişində də interaktiv elementləri (düşündürücü suallar vermək, cütlüklərdə qısa fikir mübadiləsi etmək, müşahidə olanları şərh etmək və s.) salmaq mümkündür və məqsədəuyğundur.

Məktəbəqədər dövrdə uşaqların tərbiyəsi sahəsində yol veriləcək kiçik xətlər sonralar çox ciddi, qarşısı alınmaz nöqsanlar kimi özünü büruzə verə bilər. Ona görə də həmin dövrdə heç bir şeyi nəzərdən qaçırmadan uşaqları müstəqil fəaliyyətə hazırlamaq lazımdır. Bu, o dövr üçün tərbiyə işinin çətinliyindən daha çox həmin sahədə düşünülmüş, sistemli və təsirli işin aparılması ilə izah

olunmalıdır. Məktəbəqədər dövrdə uşaqların tərbiyəsi sahəsində müvəffəqiyyət qazanmaq üçün uşaqların yaş və fərdi xüsusiyyətlərinin nəzərə alınması əsas amillərdən biridir.

Nəticə

Beləliklə, məktəbəqədər yaşlı uşaqların nitqinin inkişaf etdirilməsi üzrə bütün işlər onların hərtərəfli inkişafına, məktəbdə müvəffəqiyyətlə oxumalarını təmin etmək imkanı verir. Uşaq bağçalarında nitq inkişafı üzrə iş apararkən diqqət hər şeydən əvvəl, uşağın lüğət ehtiyatının zənginləşməsinə, nitqin səs mədəniyyətinin tərbiyə edilməsinə, nitqin qrammatik quruluşunun formalaşdırılmasına yönəldilməlidir.

Nəhayət, qeyd edilməlidir ki, uşaq bağçalarında Azərbaycan dili məşğələlərinə, o cümlədən uşaqların nitqinin inkişafı üzrə işlərə verilən tələblərlə I sinifdə Azərbaycan dili tədrisinin, uşaqların nitqinin inkişafı arasında müəyyən varislik, uyğunluq təmin edilməlidir. Uşaq bağçalarının məktəbəhazırlıq qruplarında uşaqların nitqi elə inkişaf etməlidir ki, onlar I sinifdə sərbəst, düzgün, sürətlə, ifadəli, şüurlu oxumağa, qrammatik, leksik çalışmaları yerinə yetirməyə, gördükləri, eşitdikləri, yerinə yetirdikləri haqqında müstəqil danışmağa hazır olsunlar.

Ədəbiyyat

1. Kərimov, Y.Ş. (2009). Təlim metodları (Dərs vəsaiti). Bakı: "Poliqraf" nəşriyyatı, 280 s.
2. Məktəbəqədər müəssisələrdə tərbiyə və təlim proqramı. (1998). Bakı, 210 s.
3. Əliyeva, S. (1988). Məşğələlərdə nitq inkişafı üzrə işin təşkili. İbtidai məktəb və məktəbəqədər tərbiyə. № 2, s.46-48
4. Rəhimov, A.N. (2003). Ana dilinin tədrisi metodikası. Bakı: Nurlan, 408 s
5. Kərimov, Y.Ş. (1997). Məktəbəqədər yaşlı uşaqların nitq inkişafının metodikası. Bakı, 218 s.
6. Nəzərov, A.M., Mollayeva, E.Ə. (2011). Müasir dövrün təhsil problemləri (Mühazirə xülasələri). Bakı: ADPU nəşriyyatı, 150 s.
7. Azərbaycan Respublikasında məktəbəqədər təhsilin proqramı (kurikulumu). (2022). Bakı, 54 s.
8. Ağayev, Ə. (2006). Təlim prosesi: ənənə və müasirlik. Bakı: "Adiloğlu" nəşriyyatı, 138 s.

Göndərilib: 02.08.2023

Qəbul edilib: 18.10.2023